

Samma skog, två helt olika beskrivningar:
Resultatet av en framgångsrik restaurering
av ett förött skogskapital eller en biologiskt
utarmad skog på randen till katastrof.
Foto: Lars Klingström

Erland Mårald är professor vid Institutionen för idé- och samhällsstudier vid Umeå universitet. Han är också verksam vid det stora skogsforskningsprogrammet Future Forests som efter två fyraåriga perioder nu går över i en ny fas. Här lägger han ett idéhistoriskt perspektiv på Sveriges moderna skogshistoria och pekar på möjliga vägar för att i framtiden komma bort från den polarisering som sedan länge präglar debatten.

1900-talets skogshistoria påverkar synen på framtiden

Vid tre tillfällen under 1900-talet enades den svenska staten tillsammans med skogsägare och virkesköpande bolag om något som kan liknas vid "samhällskontrakt" – underförstådda överenskommelser om vilka spelregler som skulle gälla. Sedan den senaste kom till stånd för snart 70 år sedan har förutsättningarna ändrats så mycket att det nu är tid att fundera över hur ett nytt "kontrakt" ska formuleras.

Det senaste halvseklets intensiva debatt om skog och skogsbruk hämtar kraft ur både historien och faktiskt – framtiden. För att komma ur skyttegravarna krävs förhållningssätt som kan leda framåt utan att tyngas av vare sig historiska läsningar eller skilda framtidsbilder.

Ingen är emot idealet om att uppnå hållbarhet och ett samhälle som i balans med naturen kan bestå i evighet. Men vad det innebär – och hur man ska nå dit – är en stridsfråga. Om Sverige bedriver, och har bedrivit, ett hållbart skogsbruk är också omdiskuterat. Detta kan exemplifieras genom två citat från dagens debatt:

"I slutet av 1800-talet var i stort sett all skog i Norrland genomhuggen. Kvar blev glesa och sönderhuggna skogar med utseenden som aldrig tidigare funnits i den svenska naturen. Det ledde till ökade insikter bland politiker, skogsbolag

och privata markägare om att skogsbruket måste ändra inriktning. Sveriges första skogsvårdslag som föreskrev återplantering kom 1903. Med den nya lagen kom restaureringen i gång, efter andra världskriget tog arbetet större fart då man lämnade ett bländningsliknande skogsbruk för trakthyggesbruket samtidigt som skogsbetet försvann och etableringen av ny ung skog blev mer framgångsrik."

"Sedan 1950-talet har det bedrivits ett mycket intensivt skogsbruk i Sverige, med kalvhuggning som dominerande metod. Cirka 60 procent av skogen har kalavverkats och, genom återplantering, ersatts av träd av en och samma art och ålder. Denna utveckling har lett till en omfattande utarmning av livsmiljöer och därmed en akut kris för skogens mångfald. Samtidigt ökar trycket på skogen, bland annat genom en ökad efterfrågan på biomassa."

Det första citatet är hämtat från Skogsindustriernas ”Levande skogar” och det senare från Svenska Naturskyddsföreningens ”Skogskampanj”.

Här ställs således en framstegshistoria mot en förfallsberättelse. I den ena beskrivs hur en omfattande skogsförstörelse vändes till sin motsats genom att ”restaurera” skogarna. I det andra beskrivs hur denna omvandling har gjort att vi idag står med en utarmad skog på randen till katastrof.

Vem som har rätt kan diskuteras. En sak är dock klar: Vad som är hållbart eller inte handlar inte bara om förhållandena ute i skogen utan också om vilka perspektiv och värden som räknas in i sammanhanget och hur dessa ställs mot varandra. Vidare kan man från ett historiskt perspektiv konstatera att detta är något som har förändrats över tid.

IDÉN OM ATT BRUKA SKOGEN på ett hållbart och långsiktigt sätt kan sägas vara själva startpunkten för det moderna skogsbruket. Den som vanligtvis tilldelas äran för detta tänkande är den tyske ekonomen Hanns Carl von Carlowitz. I boken *Sylvicultura Oeconomica* från 1713 lanserade han begreppet ”nachhaltende Nutzung” – hållbart utnyttjande. Genom en balans mellan avverkning och tillväxt av ny skog skulle en evig produktionscykel uppnås. Tanken nådde också Sverige.

Skogen liknades vid en bank. Något man investerar i och där ”naturkapitalet” förvaltas genom aktiv skötsel så att avkastningen ökar på lång sikt. Vinsten återinvesteras sedan i en ständigt uppåtgående spiral. Tiden sågs som linjär. Nutiden blev ett avstamp mot en ljusare framtid.

Med den storskaliga etableringen av ångsågar under andra halvan av 1800-talet exploaterades skogen. Det födde en diskussion om hur skogsresursen skulle förvaltas. Diskussionen var inte ny. Den hade pågått både under 1600- och 1700-talen, men då utifrån den lokala skogsbristen på många håll i Mellansveriges gruv- och järnbruksbygder.

VID MITTEN AV 1800-TALET UTGICK diskussionen främst från ett statligt och skogsvetenskapligt

perspektiv, med inspiration från Tyskland ofta i termer av just *uthålligt*. Det fanns en uppfattning om att de svenska skogarna skövldes. Om inget gjordes skulle det leda till allvarliga konsekvenser för såväl nationens välbefinnande som för framtida generationer.

Man identifierade två huvudorsaker till detta sakernas tillstånd:

Skogsbolagens kortsiktiga exploatering och det omfattande skogsbetet som hämmade tillväxten i skogen. Den skogliga hållbarhetstanken förutsatte att skogarna var till för att producera kommersiella varor som timmer. Det agrara mångbruket av skogen passade inte in i denna modell.

Att skogen var en viktig del i upprätthållandet av ett hållbart jordbrukssamhälle gick dock inte att förbise. Lagstiftningen för vad som räknades som skogsåverkan skärptes successivt. Läget komplicerades också av att skogsbolagens markuppköp och exploatering i norra Sverige inte bara utarmade skogarna. Det ledde också till att både fattigdomen och den sociala misären ökade, något som debatterades intensivt kring sekelskiftet 1900. Den skogliga hållbarhetsidén fick därmed också en *social dimension*.

Vid samma tid hävdade ledande företrädare för det vetenskapliga skogsbruket att det låg i människans natur att handla kortsiktigt. Alltså måste staten och de skogliga experterna se till att ett långsiktigt och framåtriktat skogsbruk infördes. Skogsägarna måste fås att ”behärska sig” för framtida generationers skull. Framtiden blev ett experimentfält där vetenskap, teknik och innovation skulle skapa en bättre värld. Den blev ett viktigt argument för beslut om skötselåtgärder i samtiden.

Det första kontraktet

Den nya skogsvårdslagen av år 1903 kan sägas vara grunden för den första överenskommelsen. Lagen var en effekt av mer än ett halvt sekel av skogsskövling och baggböleri i norra Sverige. För att rätta till missförhållandena krävdes nu återplantering efter avverkning. Samtidigt etablerades regionala skogsvårdsstyrelser för att genomföra lagen. Några år

1903

Början av 1900-talet. Den hejdlösa exploateringen av norra Sveriges skogar var grunden för det första "samhällskontraktet" mellan staten, skogsägarna och bolagen. Det var nu som första stegen togs mot skogens omvandling till ett viktigt nationellt projekt i Sverige. Bild: Skogsbiblioteket, SLU.

senare kom bolagsförbudslagen som förbjöd norrländska bolag att köpa upp mer mark av bönderna.

Det var en överenskommelse mellan staten, bolagen och skogsägarna. Bolagens möjligheter att köpa skog inskränktes för att minska negativa sociala konsekvenser. Skogsägarna gick med på att leverera virke till bolagen och

i lagens anda anamma en långsiktig syn på sina skogar. Staten å sin sida försäkrades ökad social stabilitet, valutainflöde och en växande skattebas. Skogen hade därmed förvandlats från något som tidigare varit ett bihang till jordbruket till en viktig del i ett nationellt industriprojekt.

Slutet av 1940-talet. Det fortfarande 1800-talsmässiga skogsbruket började så smått att mekaniseras. I utbyte mot färre skogsjobb förbättrades villkoren för de som blev kvar. Den nya skogslagen 1948 prioriterade ensidigt virkesproduktion och var en viktig del av folkhemstanken. Bild: Skogsbiblioteket, SLU.

Det andra kontraktet

Den andra överenskommelsen träffades efter andra världskriget. Skogarna brukades då fortfarande med 1800-talsmässiga metoder. Första hälften av 1900-talet hade präglats av ekonomiska depressioner och två världskrig, vilket starkt påverkade den exportkänsliga skogsindustrin.

Riksskogstaxeringen som startade 1923 kunde visa svart på vitt att skogarna, ur produktionsperspektiv, befann sig i ett betänkligt tillstånd till följd av den tidigare exploateringen och den agrara användningen.

Under 1940-talets andra hälft togs krafttag för att modernisera landet och bygga upp ett välfärdssamhälle. Staten såg hur efterfrågan på skogsprodukter skulle skjuta fart – men att det skulle bli svårt att ta vara på möjligheterna med de omoderna metoderna. Dessutom ökade konkurrensen om arbetskraften från den växande

industrin och det blev svårt att rekrytera arbetskraft till det tunga och dåligt betalda skogsbruket. En bärande del av skogspolitiken handlade därför om att effektivisera skogsbruket. Det blev starten på en rationalisering av stora mått. Nya maskiner gjorde sitt intåg i skogen vilket succesivt minskade behovet av arbetskraft.

DEN NYA ÖVERENSKOMMELSEN INNEBAR också en tydlig social dimension. Den skogliga arbetskraften sögs upp av den expanderande skogsindustrin och för de kvarvarande förbättrades arbetsförhållandena. Med ökad virkesproduktion garanterades de full sysselsättning. Facket engagerades och i överenskommelsen ingick att skogsarbetarna skulle erbjudas samma villkor som i industrin. Det var nu som hela skogsarbetarbyar med moderna bostäder uppfördes på många håll i norra Sveriges skogsbygder. Som en gemensam ram fanns

Början av 1990-talet. Miljörörelsen hade nu tagit plats som ännu en intressent i skogen. Virkesproduktion och artmångfald blev jämställda mål. Staten som dittills styrt skogsbruket med järnhand drog sig tillbaka. Istället föddes principen Frihet under ansvar. Foto: Lars Klingström.

folkhemstanken. En stark skogsindustri var en garant för det framväxande välfärdssamhället. Således skulle ett rationellt skogsbruk komma alla medborgare till del.

Som en effekt av den här överenskommelsen kunde storskaligheten fira stora triumfer i de svenska skogarna. De brukades med närmast industrimässiga metoder, ensidigt inriktade på högsta möjliga virkesproduktion. Det var ju en restaurering det handlade om och att kalhugga glesa, oväxtliga skogar för att börja om med nya plantor.

UR EKONOMISKT PERSPEKTIV VAR DET en vinnvinna-överenskommelse. Skogsarbetare och anställda vid industrierna fick det allt bättre. Företagen tjänade pengar och staten fick medel att utveckla välfärdssamhället.

Överenskommelsen höll i dryga två årtionden innan den började krackelera. En orsak var

ekonomiska strukturproblem och rationaliseringar som gradvis urholkade skogsnäringens roll för sysselsättningen i landet. Men främst berodde det på att den växande välutbildade medelklassen hade allt starkare åsikter om hur skogsbruket bedrevs. Kritiken riktades mot stora kalhyggen, dikning, plantering av främmande trädslag och användning av bekämpningsmedel och konstgödsel. Med Rachel Carsons bok *Tyst vår*, 1962, där användningen av kemikalier, ifrågasattes, tillkom en ekologisk dimension i diskussionen. Kritiken fortsatte under 1970-talet och tog ytterligare fart på 80-talet med debatt om skogsdöd och avverkning av fjällnära skogar. Miljörörelserna började också skapa globala nätverk och genom den så kallade Brundtlandkommissionen fick begreppet *hållbar utveckling*, med ekonomiska, ekologiska och sociala dimensioner, genomslag i debatten.

Det tredje kontraktet

Den tredje överenskommelsen manifesterades med den nya skogsvårdslagen av år 1993 som likställde produktions- och miljömålen i skogen. Den kom till sedan skogsmiljön varit 1970- och 1980-talens stora debattfråga. Vid den här tiden hade miljörörelsen också kämpat sig till en position och blev en ytterligare part i diskussionerna. Inte minst blev begreppet *biologisk mångfald* ett redskap som kunde mäta sig med skogsindustrins argument om ekonomisk tillväxt. Med detta begrepp fick den ekologiska hållbarhetstanken ett teoretiskt ramverk, där mångfald sågs som grundläggande för att uppnå stabila, naturliga system, vilket i sin tur var en förutsättning för samhällets fortbestånd. Biologisk mångfald fungerade också som ett redskap för att mäta skogsbrukets effekter på de skogliga ekosystemen, vilket ledde till omfattande kritik.

MEN MINST LIKA VIKTIGT VAR ATT STATEN som ända sedan 1800-talet successivt ökat sitt inflytande över skogen och skogsbruket, nu drog sig tillbaka. De tvingande lagarna, som

nått sin kulmen 1979 och 1983, modifierades rejält i nyliberal anda. Istället föddes begreppet *frihet under ansvar* som det ledord under vilket skogspolitiken skulle genomföras. Det gick hand i hand med *generell hänsyn*, där skogsägaren efter eget omdöme kunde göra avvägningen mellan produktion och miljö. Skogsägarna som levte med detaljstyrning och pekpinnar fick plötsligt mycket mer att säga till om i sina skogar.

Samtidigt steg marknaden fram som en ny kraft i skogspolitiken. Internationella pappers- och träkunder började ställa miljökrav på det svenska skogsbruket. Sveriges befolkning omvandlades från medborgare till konsumenter som genom val av miljömärkta varor kunde styra skogsbruket i önskvärd riktning. Det räckte inte längre med att följa (den avreglerade) lagen för att bevisa att naturens artmångfald inte utarmades. Därför anslöt sig de stora bolagen, och även många privata skogsägare, till de certifieringssystem som föddes på 1990-talet. Därmed var också det som brukar kallas *den svenska skogsbruksmodellen* etablerad.

DEN HÄR MODELLEN GÄLLER FORTFARANDE. Men den knakar i fogarna. Miljörörelsen har dragit sig tillbaka och ställer inte upp på den, vilket minskat dess legitimitet. Och så finns det en ny faktor som stökat till det rejält – klimatet. Utfasningen av oljan har satt fokus på helt nya produkter och energi från skogen. Detta samtidigt som vissa traditionella skogsprodukter går kräftgång. Med det flitigt använda begreppet ekosystemtjänster betonas också att skogen bistår samhället på en lång rad andra sätt: Rent vatten och ren luft. Hälsa och välbefinnande. Turism och estetiska upplevelser, för att nämna några. Det ser alltså ut som om det är ett nytt slags mångbruk av skogen som skyntar runt hörnet.

De låsta positionerna kvarstår

Idag har den optimistiska syn på framtiden som kännetecknade det skogliga tänkandet kring 1950, bytts mot en mer oklar framtidsbild där osäkerheter och risker dominerar. Det handlar nu främst om att planera för det oväntade, öka flexibiliteten och minska

BOXHOLMS SKOGAR AB

Ansvarsfull
markförvaltare
i Sommenbygd

Skog – Jakt – Fiske – Konferens
www.boxskog.se

Det krävs nu att de skogliga intressenterna tillsammans granskar den historiskt framväxta situationen, och att forskningen samtidigt visar på alternativa skötselmetoder. Bilden togs vid en av Future Forests exkursioner om variationsrikt skogsbruk på försommaren med deltagande av representanter för såväl skogsnäringen som miljöorganisationer och myndigheter. Foto: Lars Klingström.

sårbarheten. Hur detta ska gå till finns det flera åsikter om: Genom att dra sig tillbaka och låta naturen generera stabilitet? Eller genom att utnyttja skogen aktivt för att öka produktionen och skapa hållbarhet?

En allt enigare forskarvärld menar att det förändrade klimatet kommer att påverka så gott som allting på vår jord: Resursanvändning, livsstil och relationer länder och världsdelar emellan. Men hittills har inte klimatfrågan funnit en egen plats i förhållande till skogsfrågorna och det har inte heller lett till några mer omfattande åtgärder.

DET FINNS ISTÄLLET EN TENDENS ATT de skogliga intressenterna ser på klimatfrågan på samma sätt som de tolkar 1900-talets skogshistoriska skeenden.

Produktionsfolket finner stöd för det man alltid strävat efter: Intensivare, effektivare skogsbruk med ökad virkesproduktion, men denna gång också för att suga upp atmosfärens koldioxid.

Miljöfolket gör en helt annan tolkning: Mer skog måste bevaras och artmångfalden öka för att naturen ska kunna stå emot påfrestningarna av det varmare klimatet.

Helt säkert ligger det något i båda synsätten. Men oavsett detta ser båda grupperna framtiden som en expansion av nutiden. Mer precist: De utgår från att deras egna respektive uppfattningar om vad som är värdefullt och rationellt idag också ska gälla framöver.

Ett fjärde kontrakt kräver nytänkande

Under den skogliga hållbarhetstankens 300-åriga historia har alltså olika, och delvis konkurrerande, betydelser av hållbarhet utvecklats. Inledningsvis syftade begreppet på ekonomi och uthållig produktion. Den sociala aspekten har också funnits med länge, medan den ekologiska fick genomslag först för 40-50 år sedan. Det finns också en tidsöverskridande dimension kopplat till begreppet hållbarhet.

Vad som ses som hållbart ansluter till förståelse av den historiska utvecklingen och olika tanke-traditioner. Det hänger också ihop med vilka förväntningar man har på framtiden: Hållbar utveckling syftar till att skapa en bättre framtid genom ett klokt agerande i nuet. Således bygger begreppet hållbarhet inte bara på en analys av sakernas rådande tillstånd; det är också normativt och handlingsinriktat.

Hur kan då dessa insikter ställas i relation till de två inledande citaten i denna artikel? Framstegshistorien utgår från ett hållbarhetsbegrepp som är mer kopplat till uthållig produktion och ekonomisk utveckling, medan förfallsberättelsen tar sin utgångspunkt i ett ekologiskt synsätt, där hållbarhet handlar om att upprätthålla de naturliga systemen och hålla sig inom naturens ramar. Ofta presenteras dessa två positioner i vetenskapliga termer, men det är också den normativa utgångspunkten som skiljer dem åt. Istället för att bara se denna motsättning som en konflikt mellan två kunskapspositioner, skulle ett betonande av dessa värderingar kunna öka åsiktsutbytet. Genom att mer betona värderingar, vad vi vill med framtidens skog, kan konstruktiva vägar för att hantera den rådande situationen hittas bortom dessa etablerade synsätt.

DÄRFÖR ANSER JAG ATT det nu är läge att tänka i nya banor för det svenska skogsbruket. Inget motsäger att skogen har en viktig roll i arbetet med att bemästra klimatet. Men oftast används ”klimat” som argument för att befästa gamla positioner. Det finns heller ingen idag som tar ett tydligt kommando. Staten har retirerat och nöjer sig med att sätta mål och ramar. Skogsindustrin har blivit alltmer global och marknadsstyrd och har inte längre samma samhällsbärande roll som tidigare. Skogsägarna hävdar allt mer äganderätten och att själva få bestämma. Miljörörelsen å sin sida har gått från att vara en folkrörelse till en lobbyrörelse. Och allmänheten, ja den finns idag främst i storstäder och tätorter långt bort från den skogliga verkligheten.

Även om det till synes spretar betänkligt

anser jag det ändå möjligt att komma överens om ett nytt sådant ”samhällskontrakt”. Men det finns inga givna recept för hur det ska gå till. Förändringar brukar börja med konflikter för att sedan gå över i självransakan och dialog och till slut resultera i nytänkande och kompromisser. Så var det när de tidigare kontrakten etablerades.

Till att börja med måste vi diskutera oss fram till vilka skogliga värden som är viktiga för oss. Det finns ju ingen brist på förslag – råvaror, ekosystemtjänster, klimatnytta, välfärd, estetiska upplevelser, rekreation, livsmiljö för en myriad av arter, med mera. Risken med att inkludera *allt*, är att inget av dessa värden kan uppnås på ett tillfredsställande sätt.

Vid de tidigare överenskommelserna hittade man gemensamma övergripande ramar som kunde förena eller göra avvägningar mellan tillsynes motstridiga intressen och värden.

I EN NY ÖVERENSKOMMELSE MÅSTE klimatet ingå som en betydande del – och på ett sätt som alla parter kan se sin roll för. Och förutom de hittillsvarande intressenterna borde vi kanske till och med fundera på att också inbegripa *naturen själv* på något sätt. Vilka som ska ingå, vad som ska vara ramen och målen, och hur det ska organiseras går dock inte att säga. Det är något som aktörerna och samhällsmedborgarna själva får etablera i relation till historiska, framtida och nutida förhållanden.

Viktigt är att initiera en process av det här slaget. Alltså på i princip samma sätt som vid de tre tidigare tillfällena under 1900-talet. Men ändå med helt andra ögon och nu med helt andra förutsättningar än vid något av dessa. Arbetet med det nationella skogsprogrammet är en bra ansats som förhoppningsvis blir ett steg på vägen. Men då fordras att parterna kan höja blicken och också mötas bortom de dagsaktuella frågorna och de inrotade uppfattningarna.

Hur ska man då hantera denna situation – utan att skylla på historien och utan att använda framtiden som slagtrå för att trumfa igenom egna, samtida uppfattningar?

Det bokprojekt i Future Forest som jag fått förtroendet att leda, utgår från ett ”trans-temporalt tänkande”. Det innebär ett brott med den linjära tidsuppfattningen. Istället ses historia och framtid, som två dimensioner, sammanlänkade via nuet. Det gäller dock att vara öppen för att det finns olika förståelser och viljor av hur historien har gestaltat sig och hur framtiden bör se ut, och där vägval och åtgärder i nutiden inte är självklara.

Genom att inse att det alltid är dagens människor som bestämmer om avgörande vägval kan mer reflekterande och ansvarsfulla beslut tas.

FÖR ATT ÅSTADKOMMA DETTA KRÄVS en mer nyanterad beskrivning av både framtid och historia. En beskrivning som går bortom dagens förenklade berättelser. Istället kan historisk forskning och framtidsstudier visa på alternativa synsätt och vägar, som bas för gemensamma handlingsvägar.

Dessutom krävs det metoder för att hantera skilda samtida intressen och motstridiga krav. Här har Future Forest provat ett antal olika metoder, bland annat dialog mellan olika aktörer, beskrivning av önskvärda framtider och strukturerade beslutsprocesser.

För att komma vidare, och ur dagens låsta situation krävs också en mer varierad skogs-skötsel-forskning. Traditionellt har det funnits en stark tro på att det går att hitta en enda, optimal lösning. I Sverige resulterade det i

trakthyggesbruk – en patentiösning som tillämpades överallt.

Fram till för bara några årtionden sedan var de skogliga målen få och forskningen fokuserade bara på en brukningsmetod. Idag är målen många. Likaså finns en allt större öppenhet för fler metoder än trakthyggesbruk. För att hantera denna komplexitet måste skötsel-forskningen ta ett steg upp på en ny nivå. Något som också påbörjats inom ramen för Future Forests.

SKOGSBRUKET MÅSTE SKRÄDDARSYS efter lokala förhållanden, men också ha förmåga att samordna de övergripande samhällsmålen med skogsägarnas egna mål för sina skogar. Ett exempel: Utan att koppla globala klimatmål till den enskilda skogsägarens situation blir de inte relevanta, och inga åtgärder kommer att genomföras. Ett föränderligt klimat ställer också forskningen inför oprövade situationer, där man måste vara beredd att ompröva, anpassa och pröva nya grepp – allt för att åstadkomma en hållbar utveckling.

Vad jag förordar är ett ”reflexivt skogsbruk”. Ett skogsbruk där de skogliga intressenterna tillsammans granskar den historiskt framväxta situationen och forskningen samtidigt visar på alternativa handlingsvägar och metoder. Bara på så sätt går det att agera ansvarsfullt i nuet för att hantera kommande utmaningar och möjligheter. ■

Företräda & Tillsyn

Skogsförvaltning för en trygg och aktiv skötsel av din skog. Ring 01046-40 000 för att träffa din skogliga kontakt, eller besök oss på storaensoskog.se

THE RENEWABLE MATERIALS COMPANY

storaenso